

A Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Kutatóintézetében 2009 tavaszán életre hívott 20. Század Hangja Archívum és Kutatóműhely (www.20szadhangja.tk.mta.hu) a maga szerény eszközeivel a magyar társadalomkutatás, ezen belül a kvalitatív módszerekkel készült kutatások örökségét kívánja gyarapítani. Műhelyünk összegyűjti, digitalizálja és közkinccsé teszi a kutatók által felajánlott interjúk, dokumentumok, stb. másolatait. A kutatóműhely célja a magyar szociológia „hangzó” örökségének leltárba vétele, a kvalitatív módszereket alkalmazó műhelyek történetének feltárása és dokumentálása, valamint új történeti szociológiai kutatások kezdeményezése az összegyűjtött interjúk alapján. Sorozatunkban egy-egy, már feldolgozott és online elérhető gyűjteményt mutatunk be azzal a céllal, hogy a kutatók érdeklődését felkeltsük.¹

VIGVÁRI ANDRÁS²

LAKI MIHÁLY GYŰJTEMÉNYÉNEK BEMUTATÁSA

„(...) a mi dolgunk az, hogy írjuk le ennek a rendszernek a működését, részben az utókornak, részben pedig, ha valami krízis adódik, akkor hogy néz ez ki. Ez egy ilyen narodnyik program volt, hogy menjünk vidékre, vagy az életbe, és ott végezzünk mindenféle kutatásokat. És ennek a fajta kirajzásnak, lemenésnek vagy terep tevékenységnek az egyik fő eszköze volt az interjú.”³

Laki Mihály gyűjteménye különleges helyet foglal el a 20. Század Hangja Archívumban. Habár az itt felvett kutatások és az azokhoz kapcsolódó kvalitatív források egyértelműen társadalomtudományi kérdéskörökön alapulnak, diszciplinárisan mégis a közgazdaságtudományhoz tartoznak. A gyűjteményben lévő kutatások így önmaguk értékén túl olyan tudománytörténeti és szakmatörténeti jelentőséggel is bírnak, melynek ismerete erősítheti a különböző tudományterületek együttgondolkodását.

Laki Mihály 1968-ban szerzett diplomát a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem elméleti-tervezés szakán. 1968 és 1982 között a Konjunktúra és Piackutató Intézetben, majd 1982 és 1989 között a Szövetkezetkutató Intézetben dolgozott, 1989 óta pedig az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének munkatársa. 1990 és 2006 között a Közép-Európai Egyetem Politikatudomány Tanszékének oktatója, emellett több hazai és külföldi egyetemen tartott kurzusokat óraadó egyetemi tanárként. Kutatóként főként a szocialista vállalatok működését, szervezeti kultúráját tanulmányozta, majd érdeklődése a rendszerváltást követően a privatizáció vállalatokra és vállalkozókra gyakorolt hatása felé fordult. Kutatásai középpontjában az új vállalkozói réteg kialakulása, az átmenet vállalkozói habitusra gyakorolt hatása és a rendszerváltás után kialakuló új piacok kialakulása álltak.⁴

1 A gyűjtemény és a cikk létrejöttét az OTKA 115644 sz. projektje támogatta.

2 MTA TK Szociológiai Intézet

3 Laki Mihállyal készült szakmatörténeti interjú (forrás: 20. Század Hangjai Archívum és Kutatóműhely Szakmatörténeti gyűjteménye). Az interjút készítette: Vigvári András.

4 Forrás: MTA KRTK Közgazdaságtudományi Intézet honlapja

A gyűjtemény öt kutatás interjú anyagait foglalja magában, s két jól elkülöníthető társadalom- és politikatörténeti korszakra tagolódik: a rendszerváltás előtti kutatásokra (a Szövetkezeti Kutatóintézet vállalati kutatásai és az Innofinance pénzügyi tanácsadói intézet szervezetkutatása), valamint a rendszerváltás utáni poszt-socialista átmenetet vizsgáló interjúk kutatásaira (Kisvállalkozó-kutatás Nagykanizsán és Egerben, Rendszerváltás utáni termék és szolgáltatási piacok átalakulása, Nagyvállalkozó-kutatás Szalai Júliával). A szerteágazó kutatásokat az köti össze, hogy olyan társadalmi-politikai kontextusokban születtek, amelyekben a kvalitatív, interjúzásan alapuló módszerek fontos szolgálatot tettek az adatgyűjtés számára.

Az interjúk egy részét Laki Mihály, a többi munkatársai készítették. Az említett interjúk kutatásokat ő irányította, kivéve a Farkas Katalin vezette Innofinance kutatást és a nagyvállalat kutatást, ahol Laki mellett Szalai Júlia és Vajda Ágnes vett részt a kutatási program kidolgozásában és irányításában.

ELTAKART VALÓSÁGOK, INFORMÁLIS GYAKORLATOK: A RENDSZERVÁLTÁS ELŐTTI KUTATÁSOK INTERJÚS ANYAGA

A Laki Mihály gyűjteményben helyet kapó, az államszocialista korszakban készült kutatások témafelvetései és módszerei szemléletesen tükrözik azt a társadalmi-politikai kontextust, melyben a korszak kutatói – mozgásterületet kihasználva – végezték munkájukat. A hazai közgazdaságtudományból mára szinte teljesen kivesző kvalitatív módszerek a korszak kutatásai számára részben a statisztikai adatok hiánya, illetve megbízhatatlansága miatt voltak inspirálóak. Mivel a hivatalos statisztikai adatok hiányosak vagy éppen nehezen hozzáférhetőek voltak, a közgazdász kutatók fokozatosan a szociografikusabb és émiikusabb kutatási módszerek felé fordultak. A kvalitatív módszerek használata ugyanakkor nem volt minden előzmény nélküli a közgazdasági kutatásokban; a korszak kutatóit nagyban inspirálták Bródy András, és Kornai János korábbi kutatásai.⁵

Laki Mihály munkamódszerében azonban tetten érhetőek azok a – korszak társadalomkutatásait egyaránt meghatározó – megközelítések is, melyek jórészt Kemény István módszertani és tudományos iskolateremtő hatására vezethetőek vissza. Laki kutatásaiban Kemény munkamódszerét használta; az interjúk helyzetekre olyan beszédhelyzetként tekintett, amelyben a megfigyelés módszertana (például a tárgyi kultúra megfigyelése egy vállalatvezető esetén) és a beszédmód rekonstrukciójának elemzése is helyet kaphatott a közgazdaságtani és gazdaságszociológiai elemzések között.⁶ A „Kemény-iskola” hatása azonban nem csak a módszertani tájékozódásban, hanem a rendszerkritikus kutatói pozíció meghatározódásában is szerepet játszott. Laki Mihály számára az émiikus módszerek használata egyszerre testesítette meg a kritikus tudástermelést és a csendes politikai ellenállást, hisz a terepre járás és az interjúzások révén egyszerre került közelebb a valósághoz és vált képessé arra, hogy kritikailag bemutassa a szocialista rendszer általa kutatott szféráinak ellentmondásait.

„Nézzük meg, mi folyik a mélyben, milyen alkalmazkodási módszerek, mi az, ami valójában történik, mi van a hivatalos propaganda mögött. Hogy működik a világ lent, a második gazdaság, a fuszás, a vállalati, szociális juttatások elosztása. Millió dolgot lehetett így nézni, és hogy ebből összeáll egy olyan rendszer, ami koherens, ami működik, ami tartósan fennmarad, vagy épp ellenkezőleg, vannak benne

5 Laki Mihállyal készült szakmatörténeti interjú (forrás: 20. Század Hangjai Archívum és Kutatóműhely Szakmatörténeti gyűjteménye).

Az interjút készítette: Vigvári András.

6 Ugyanott

strukturális gyengeségek. Ez volt a program, hogy próbáljunk megérteni. Adjunk egy diagnózist.”⁷

A gyűjteményben helyet kapó két kutatás anyagaiból szemléletesen rekonstruálhatóak a fent megfogalmazott jellegzetességek. A Szövetkezeti Kutatóintézet kutatásai keretében végzett vállalati interjúk kutatások olyan mélyfúrásos vizsgálatok voltak, amelyeknek köszönhetően egy adott szocialista könnyűipari kisvállalat gazdálkodásának leírásán keresztül betekintést nyerhetünk a korszak vállalati milióiba, gazdálkodási és munkaszervezési stratégiáiba, értékeibe. A főként ruha- és cipőipari vállalatok és szövetkezetek működésére fókuszáló kutatások keretében számos interjú készült a korszak meghatározó vállalatvezetőivel. A gyűjtemény részét képezi az a – politikai okokból publikálatlan – tanulmány, melyet Laki Mihály és Pete Péter írt a Vörös Hajnal Cipőipari Szövetkezetről (Laki–Pete 1978). A kutatók számára az esettanulmány mellett huszonnyolc, többségükben cipő- és ruházati ipari vállalati vezetővel készült interjú is kutathatóvá válik a Laki Mihály gyűjteményben.

A szocialista korszak kutatásai között egy jóval kisebb csoportot képez az Innofinance Általános Innovációs Pénzintézet szervezetszociológiai vizsgálata. Az Innofinance a magyar szocialista bankrendszer peremén létrehozott kísérleti bank volt, amit profitorientált módon vállalkozások finanszírozására hoztak létre. Az alternatív pénzintézet kutatási dokumentumai, köztük 11 interjú, egyfajta „kivételesen tökéletes” esetként a szocialista pénzügyi szektor működésébe engednek bepillantást.

ÁTMENET ÉS FOLYAMATOS VÁLTOZÁS: A RENDSZERVÁLTÁS UTÁNI KUTATÁSOK

A rendszerváltás után, bár gyökeresen átalakult a kutatások társadalmi és politikai kontextusa, a kvalitatív módszerek rugalmasságuknál fogva éppen a folyamatosan változó gazdasági és intézményi környezet vizsgálatára bizonyultak alkalmasnak. A Laki Mihály gyűjteményben található, rendszerváltás utáni kutatások elsősorban arra fókuszáltak, hogy a szocialista vállalati szervezeti struktúra és a hozzá kapcsolódó attitűdök hogyan illeszkednek a létrejövő kapitalista viszonyokhoz, és a második gazdaságban szerzett tapasztalatok és habitusok hogyan alakulnak át, illetve járulnak hozzá a kapitalista körülmények között létrejövő új vállalkozói réteg kialakulásához.

„Hát, ezt üldöztük azután Szalai Julival a könyvünkben, hogy hogy is van ez, hogy az enterpreneurial spirit, hogy akkor ez most van, nincs, mi van. Így, utólag azt mondom, hogy túlértékeltük azokat az ambíciókat, amiket leírtunk és tapasztaltunk. Na, de ez most mindegy. Igen. Hát mi előtte azt mondtuk, hogy ez a csapat, vagy ez a társadalmi réteg vagy háló fogja felbomlasztani a klasszikus szocializmust. Utána meg azt gondoltuk, hogy ezekből lesznek a polgárok, a vállalkozók, a motorjai a civil világnak.”⁸

A rendszerváltás után kialakuló új vállalkozói réteghez számos „kutatói elvárás” is társult: a kutatási kérdéseket nagyban ösztönözték azok a kutatói-közéleti szerepvállalásból fakadó elképzelések, melyek az új vállalkozói rétegben remélték a kapitalista keretek között kibontakozó, polgári habitussal bíró középosztály kialakulását. Ezek a hipotézisek, illetve várokozások az elmúlt 25 év távlatából nézve nagyrészt megdőltek, de legalábbis átalakultak. A kutatások viszont nem csak empirikus látéleletet adnak a rendszerváltás utáni vállalkozói mezőről, hanem a polgárosodás fogalomtörténeti elemzésével tudománytörténeti jelentőséggel is bírnak.

⁷ Ugyanott

⁸ Ugyanott

Az első fontos kutatási terepet a rendszerváltás utáni átmenet tanulmányozására a kisvállalkozások jelentették (Laki 1998). Laki az egri és nagykanizsai terepeken végzett ilyen kutatást. Ennek fókuszában a rendszerváltás után megszilárduló kisvállalkozói réteg boldogulása állt a jogi és gazdasági kontextus részletes elemzésével valamint az átalakuló vállalkozói magatartás vizsgálatával. A kutatás félig strukturált interjúk segítségével kívánta rekonstruálni az átalakuló vállalkozói világot; ezekből harminckilenc található meg a gyűjteményben. A vizsgálathoz szorosan kapcsolódik az egri malom privatizációját vizsgáló esettanulmány (Laki 1994) és az ehhez készült interjúk, melyek szintén fellelhetők az Archívumban.

A rendszerváltás után végzett kutatások második nagy hullámát a különböző termék- és szolgáltató piacok fejlődésével foglalkozó tanulmányok alkották. A piacfejlődéssel kapcsolatos vizsgálatok különböző termékcsoporthoz kapcsolódóan arra voltak kíváncsiak, hogy az átmenet okozta „turbulens” időszakban hogyan alakulnak át a piaci szereplők és erőviszonyok bizonyos ágazatokban. Laki Mihály többek között az ásványvízpiac (Laki 2004), a cipőipari piac (Laki 2005), a nyelviskola piac (Laki 2006), valamint a nyomdaipari piac (Laki 2008) átalakulásán keresztül szemlélte a magyar újkapitalizmus piaci átalakulásának főbb jellegzetességeit. A gyűjteményben ötvenhárom interjú található a Piacfejlődés kutatásból.

A Laki gyűjtemény talán legértékesebb egységét a Szalai Júliával közösen vezetett nagyvállalkozói kutatáshoz kapcsolódó interjúk alkotják. A „nagyvállalkozó kutatás” története 1998-ig nyúlik vissza, amikor is eredetileg hárman – Laki Mihály, Szalai Júlia és Vajda Ágnes – vállalkoztak az átmenet után stabilizálódni látszó nagyvállalkozói csoport felmérésére. Vajda Ágnes tragikus halála következtében a kutatást Laki Mihály és Szalai Júlia végezte. Így készült el az a negyvennyolc nagyvállalkozói interjú (Laki–Szalai 2004), melyek a gyűjtemény kutatói számára is hozzáférhetőek. A kutatás különlegessége, hogy a 2000-es évek fordulóján felkeresett vállalkozók közül, akivel lehetett, 2009 és 2011 között megismételték az interjút: a negyvennyolcból harminchét vállalkozóval sikerült újra beszélgetniük a kutatóknak (Laki–Szalai 2013). A 2009 és 2011 között felvett interjúk is a gyűjtemény részét képezik, azonban az időpont közelsége miatt kutathatóságuk egyelőre korlátozott.

Habár Laki Mihály kutatásainak fókusza elsősorban a közgazdaságtudományi diskurzusba illeszkedik, a gyűjtemény anyagai számos szakmai és módszertani tanulsággal bírhatnak a társadalomkutatók számára is. Laki kutatásai egyfelől olyan klasszikus gazdaság- és értékszociológiai kérdéseket feszegetnek, amelyek szervesen és explicit módon kapcsolódnak a hazai szociológiai kutatások fő kérdéseire. Ilyenek a második gazdaság kérdése, a vállalkozói habitus továbbélése, valamint a polgárosodás esélye a rendszerváltás előtt és után. Másfelől Laki Mihály gyűjteményéből többféle módszertani inspirációt meríthetnek azok a társadalomkutatók és közgazdászok, akik elég bátrak ahhoz, hogy ne módszertani sablonokkal dolgozzanak, hanem a saját kérdéseikhez válasszanak módszereket, és kellőképp nyitottak a kevert módszertani megközelítésekre.

HIVATKOZÁSOK

- Laki M. – Pete P. (1978) *Gazdálkodási problémák és a gazdasági vezetők szemlélete a Vörös Hajnal Cipész Szövetkezetben*. Kézirat. MTA TK Szociológiai Intézet 20. Század Hangja Archívum és Kutatóműhely.
- Laki M. (1994) A dolgozók részvételének lehetőségei a privatizációban Magyarországon: Az egri malom esete. *Közgazdasági Szemle*, 10, 899–913.
- Laki M. (1998) *Kisvállalkozás a szocializmus után*. Budapest: Közgazdasági Szemle Alapítvány.
- Laki M. (2004) Az ásványvízpiac átalakulása. *Közgazdasági Szemle*, 12, 1151–1171.
- Laki M. – Szalai J. (2004) *Vállalkozók vagy polgárok? A nagyvállalkozók gazdasági és társadalmi helyzetének ambivalenciái az ezredforduló Magyarországon*. Budapest: Osiris.
- Laki M. (2005) A magyar cipőpiac átalakulása 1989 után. *Fejlesztés és Finanszírozás*, 1, 78–84.
- Laki M. (2006) Az idegennyelv-oktatási piac átalakulása. *Közgazdasági Szemle*, 10, 880–901.
- Laki M. (2008) Egy sikertörténet vége? A nyomdaipari termékek piacának átalakulása 1989 után. *Közgazdasági Szemle*, 1, 39–59.
- Laki M. – Szalai J. (2013) *Tíz évvel később magyar nagyvállalkozók európai környezetben*. Budapest: Közgazdasági Szemle Alapítvány.